

УДК 811.16'373.7

Олена Грущак, викладач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

КОНЦЕПТ “ПРАЦЯ” В ЛАТИНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Стаття присвячена порівняльному аналізу пареміологічного концепту “праця/labor”. У роботі проаналізовані експліцитні та імпліцитні зв'язки досліджуваного концепту, виявлено загальне та відмінне в національному світобаченні носіїв латинської та української мов, відображених у прислів'ях та приказках.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, етнос.

Літ. II.

Елена Грущак, преподаватель кафедры романской филологии и компаративистики
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

КОНЦЕПТ “ТРУД” В ЛАТИНСКИХ И УКРАИНСКИХ ПАРЕМИЯХ

Статья посвящена сравнительному анализу паремииологического концепта “труд / labor”. В работе проанализированы эксплицитные и имплицитные связи исследуемого концепта, выявлено общее и отличное в национальном мировоззрении носителей латинского и украинского языков, отраженных в пословицах и поговорках.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, этнос.

Olena Hrushchak, Lecturer of Romance Philology and Comparativistics Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

CONCEPT “WORK” IN THE LATIN AND UKRAINIAN PROVERBS AND SAYINGS

The paper focuses on the contrastive analysis of the proverbial concept “work”. The author traces explicit and implicit links of the researched concept and discusses coincidences, similarities and divergences in the national conception of the world reflected in the Latin and Ukrainian proverbs and sayings.

Key words: concept, conception of the world, ethnic.

Актуальність проблеми. Все більшу увагу дослідників у сучасній лінгвістиці привертають механізми відображення мовного світу, систематизація та аналіз концептів у широкому мовному контексті.

Концепт “картина світу” належить до числа фундаментальних, що розкривають специфіку людини та її буття, взаємозв'язок із дійсністю, найважливіші умови її існування.

Вивчення мови не може бути відокремлене від концептуалізації людиною навколишнього світу, бо цей процес пов'язаний з пізнавальною діяльністю людини і репрезентує осмислення нею наявної інформації про навколишній світ, котра зрештою, веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи [3, 12 – 16].

Об'єктом нашої розвідки є національні мовні картини світу латинської та української мов.

Предметом дослідження є концепт “праця/labor” у картинах зазначених мов на матеріалі прислів'їв і приказок, які віддзеркалюють загальнолюдські цінності й водночас фіксують національно зумовлені аксіологічні уявлення народу про світ і своє буття у ньому.

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати виражений засобами мови концепт “праця/labor”,

який є важливим в соціокультурному контексті латинської та української етнічної свідомості; виявити зв'язок досліджуваного концепту з дійсністю. Матеріалом дослідження слугували 42 латинські та 176 українські пареміологічні одиниці, які були відібрані методом суцільної вибірки із джерел фактичного матеріалу [6, 7, 8, 11]. Значна кількість пареміологічних одиниць, які розкривають суть концепту “праця/labor”, у досліджуваних мовах акцентують увагу на тому, що репрезентовані ними концепти є суттєвими для життя обох етносів і можуть розглядатися як ціннісні.

Аналіз останніх публікацій. Одним із ключових для більшості етнічних культур є концепт “праця/labor”, який неодноразово привертая увагу дослідників. В українському мовознавстві цей концепт вивчали Т.В. Радзівська, яка виділяла елементи “праця” й “робота” і виявляла у складі концепту елемент “ремесло” [9] та З. Козюба, що вивчала даний концепт як елемент в ієрархії цінностей українського та англійського етносів [4].

Виклад основного матеріалу. Вивчення фразеологічних одиниць уможлиблює виявлення ієрархії цінностей носіїв певної мови і культури. Прислів'я та приказки як одна зі складових

фразеологічного фонду містять у лаконічній мовно-образній формі національно зумовлені аксіологічні узагальнення дійсності, що відображають певні константи складу народного мислення [10, 118].

Найглибше етнічні ціннісні розбіжності проступають при порівняльно-зіставному вивченні фразеологічних одиниць, котрі відтворюють, на відміну від лексичних, не картину світу, а її фрагменти, що набували особливої актуальності для носіїв мови в історії формування світогляду народу [5, 29].

У пареміологічному складі української та латинської мов репрезентовані не лише універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й подаються неповторні зразки національної логіки та аксіологізації світу, що сприяє виявленню ментальної специфіки різних етносів. Латинські прислів'я і приказки “незважаючи на свою часову віддаленість, не втратили своєї актуальності по сьогоднішній день: вони так само злободенні, як сотні років тому, стверджують здорові моральні принципи, вони наповнені непідробним гуманістичним змістом, гостро засуджують все негативне і нікчемне в житті і побуті, образно, влучно, в лаконічній формі висловлюють глибокі думки” [11, 8].

У багатьох пареміях латинської мови увага акцентується на тому, що праця є невід'ємною умовою життя: *Nil sine magno vita labore dedit mortalibus* (Життя нічого не дало людям без наполегливої праці) [11, 224]; *Sine labore non erit panis in ore* (Без праці не буде хліба в роті) [11, 319]; *Re labor est dulcis, quia non pluit usus hiulcis* (Праця корисна тому, що добро не летить дощем у рот) [11, 303]; *Non volat in buccas assa columba tuas* (Вибий собі те з голови, що в рот летять печені голуби) [11, 234]; *Absque labore gravi nequeunt consueta repelli* (Без важкого труда не можна позбутися звичок) [11, 10].

Представники українського етносу сприймають працю так само, про що свідчать фразеологізми: *Без підпалу і вогонь не горить* [11, 234]; *Куди вороні не літати, то треба крилами махати* [11, 234]; *Хто праці уникає, той голодним буває* [11, 319]; *Печені голуби не летять до губи* [11, 234]; *Без праці не проживеш* [11, 10]; *Щоби вволю всього мати, треба чесно працювати* [11, 234]; *Хто не робить, той голий ходить* [11, 10]; *Як хочеш сорочку мати, то не треба зівати: треба пізно лягати, а рано вставати* [11, 234]; *Без праці нема життя й собаці* [11, 10].

Поширеною в латиномовних і україномовних

пареміях є репрезентація спрямованості на активність і працю як засіб досягнення життєвих цілей, що відображено у фразеологічних одиницях: *Nucleum qui vult esse e nucis, frangat nucem* (Хто хоче їсти зерно горіха, хай розламає горіх) [11, 237]; *Ut legas messem, debes praemittere semen* (Щоб зібрати врожай, треба раніше кинути насіння) [11, 348]; *Si quis amat piscem, debet sua cura madere* (Якщо хтось любить їсти рибу, мусить мочити свої гомілки) [11, 320]; *Щоб мати, треба працювати* [11, 10]; *Успіх досягається працею* [11, 234]; *Хто хоче збирати – мусить добре засівати* [11, 10].

Як свідчать лексикографічні джерела, наведені паремії мають чимало синонімів і варіантів у обох мовах, що відображає домінуючі позиції репрезентованого концепту в побутовій свідомості цих народів: *Не обмочившись, рибки не стіймаш* [11, 320]; *Щоб рибу їсти, треба в воду лізти* [11, 320]; *Люби рибу не на сковороді, а у воді* [11, 320]; *Хочеш юшку – лови рибку й додай петрушки* [11, 320]; *Без труда на виловиш і рибки із пруда* [11, 320]; *Треба нахилитись, щоб з криниці води напитись* [11, 237]; *Не зігнешся до землі, то й гриба не знайдеш* [11, 324]; *Не розбивши крашанки, не спечеш яєчні* [11, 237]; *Не розіб'єш горіха, то не їсти і зернятка* [11, 237]; *Мед їсти – у вулик лізти* [11, 10]; *Хто хоче їсти, мусить з печі злізти* [11, 10]; *У ліс не з'їздиш, то й на печі змерзнеш* [11, 237]; *Не терши, не м'явши, не їсти калача* [11, 10]; *Треба працювати, або шматок хліба мати* [11, 10].

Паремії зіставлених мов констатують, що будь-яка праця потребує зусиль: *Ad primos ictus non corrui ardua quercus*. (За першим ударом не падає високий дуб) [11, 14]; *За один раз не зітнеш дерева враз* [11, 14]; *Від одного разу дерево не падає* [11, 14]; *Поки не упріти, поти не уміти* [11, 14]; *Доки не намучишся, доти не научишся* [11, 109]; *Fabricando fit faber* (Майстром стає кожен завдяки вправі) [11, 123]; *Exercitium est mater studiorum* (Вправа – мати вчення) [11, 120]; *Робота вчить* [11, 120].

Латиномовні і україномовні паремії проголошують, що запорукою добре виконаної праці є наполегливість і терпіння: *Уперта праця все переможе* [11, 175]; *Наполегливість усе здолає* [11, 175]; *Labor omnia vincit* (Праця перемагає все) [6, 13]; *Labor et patientia omnia vincunt* (Праця і терпіння все перемагають) [11, 175]; *Терпінням і працею всього добудеш* [11, 175]; *Терпіння і труд все перетруть* [11, 175].

Універсальною для обох паремійних складів є думка про те, що праця не терпить поспіху: *Festina*

lente (Поспішай повільно) [11, 132]; *Tихим кроком далі зайдеш* (Не все одразу дається, а потроху та помалу, то зробиш користі чимало) [11, 132]; *Ipsa se velocitas implicat* (Поспіх сам собі загайка) [11, 172]; *Festinato improvida est et caeca* (Поспішність необачна і сліпа) [11, 133]; *Зробив насміх, як насміх* [11, 172]; *Зроблено швидко, тому і вийшло гидко, зроблене спішно, тому і вийшло смішно* [11, 172]; *Швидка робота – погана* [11, 172]; *Не спіши – скоріше зробиш* [11, 172]; *Швидкої роботи ніхто не хвалить* [11, 172]; *Gurat gerendo prius infans quam gradiendo* (Мала дитина повинна раніше повзати, ніж почне ходити) [11, 148]; *Не все одразу* [11, 148]; *Коли по вершинах хочеш ходити, навчися наперед лазити* [11, 148].

Проте в пареміях зіставлених мов репрезентована думка про те, що плінність часу не можна недооцінювати: *Carpe diem* (Лови день) [11, 65]; *Лови мить* [11, 65]; *Час не жде* [11, 65]; *Часу не марнуй* [11, 65]; *День не стоїть (роби скоріше)* [11, 65]; *На годину спізнився – рік не доженеш* [11, 65]; *Не доженеш і конем, що запіниши одним днем* [11, 65]; *Diem perdidit* (Я втратив день) [11, 92]; *День минув, як у пальці тріснув* [11, 92]; *Пропав день – і собаки не брехали* [11, 92]; *Non progredi est regredi* (Не йти вперед – значить йти назад) [11, 232]; *Зупинитись – значить відстати* [11, 232].

Кожна справа має найбільш сприятливий для її виконання час: *Куй залізо, поки гаряче* [11, 102]; *Скуби чорта, поки він лине* [11, 235]; *Коси, косо, поки росо* [11, 102]; *Не тепер по гриби ходить – восени, як будуть родить* [11, 235]; *Не тоді до млина, як вітру нема* [11, 102]; *Коли влітку не ходив по малину, взимку вже пізно* [11, 235]; *Роби все вчасно* [11, 235]; *Dit ferrum candet, tundito* (Куй залізо, поки розпечене) [11, 102]; *Nosce tempus* (Умій вибирати час) [11, 235]; *Свій час на кожну справу* [11, 235]. Спільною для обох етносів є думка про те, що ранішній час є найбільш продуктивним: *Вранці робота спориться* [11, 48]; *Що ранком не зробиш, то вечором не доженеш* [11, 65]; *Година вранці варта двох увечері* [11, 48]; *Aurora tuasis atica* (Аврора – подруга муз) [11, 48]; *Ранок мудріший від вечора* [11, 48].

Праця і працьовитість є важливими цінностями, за якими людина характеризується у побутовій свідомості всіх народів. Це відображається у перевазі “праці/labor”, не зважаючи на всю її важкість, перед лінощами: *Labores pariunt honores* (Праця породжує почесні) [11, 175];

Labor homini laudi est (Праця для людини є хвалою) [11, 175]; *Праця – людині окраса, а лінощі – ганьба* [11, 34]; *Праця чоловіка годує, а лінь – марнує* [11, 34]; *Де працюють, там густо, а де гайнують, там пусто* [11, 34]; *Труд кормить, а лінь портить* [11, 34].

В українському паремійному фонді відображене негативне ставлення до неробства й лінощів, які завжди засуджувалися в народі: *Ледачій вівіці й своя вовна важка* [11, 266]; *Лінивій кобилі й хвіст заважає* [11, 266]; *Лінивому все тяжко* [11, 266]; *Без праці жити – тільки небо коптити* [11, 252]; *Без діла жити – тільки небо коптити* [11, 252]; *Лінь – гірше хвороби* [11, 252].

Негативна аксіологізація властива для паремій, у яких йдеться про лінивих людей, що уникають роботи: *Ignavis semper feriae* (Лінивці завжди мають свято) [11, 157]; *Лінивому все ніколи: вранці росяно, в обід жарко, а ввечері кусають комарі* [11, 157]; *І будень і неділя – все лінивому безділля* [11, 157]; *Трутням празник і по будням* [11, 157]; *П’ять день нічого не робимо, а шостий відпочиваємо* [11, 157]; *Ледачому і в будень день свято* [11, 157]; *Наша Федора до роботи хвора* [11, 157].

Праця була джерелом добробуту української (переважно селянської) сім’ї періоду активного творення паремій: *Хто працює – не бідує* [11, 34]; *Щоби волю всього мати, треба чесно працювати* [11, 234]; *Треба прясти, щоб дрантям не трясти* [11, 10]; *Треба працювати, аби шматок хліба мати* [11, 10]; *Будеш трудиться – будеш кормиться* [11, 10]; *Хто не робить, той голій ходить* [11, 10]; *Хто робить, той ся доробить* [11, 34]; *Без праці не проживеш* [11, 10]. У пареміях відображена потреба у фізичній праці. *Не взявшись за сокиру, хати не зробиш* [11, 10]; *У ліс не з’їдиш, то й на печі змерзнеш* [11, 237].

У подружніх стосунках і при виборі нареченої найбільше цінувалася саме працьовитість: *Жінка ледащо в хаті нінащо* [7, 92]; *Лучче чорта тримать, ніж ледачу жінку мать* [7, 95]; *З корови телячої і з жінки дитячої роботи нема* [7, 94]. Ця чеснота цінувалася у народі більше, ніж вродлива зовнішність (*Не хвали жінку тілом, а хвали її ділом* [7, 96]). Як зазначає З. Козюба, в українських прислів’ях домінує думка про необхідність працьовитості не чоловіка, а саме дружини, яка здавна була “руками” і опорою дому і сім’ї [4, 161]: *В хаті жінка три кути держить, муж четвертий* [7, 89]; *Дім держиться не на землі, а на жінці* [7, 90]; *Без жінки – як без рук* [7, 88] тощо. Для латинського паремійного фонду подібні зв’язки не властиві.

У латинських та українських пареміях репрезентоване уявлення про працю як засіб для самоствердження. Вміння вправно працювати сприймається представниками цих етносів як чеснота. Порівн. латинські паремії (*Ex opere artifex agnoscitur* (По праці майстра пізнають) [11, 12]; *Artificem commendat opus* (Митця хвалить його витвір) [11, 42]; *Materia saepe bona est, sed artifex malus* (Часто матеріал добрий, але кравець поганий) [11, 195]; та українські: *По роботі пізнати майстра* [11, 42]; *Який майстер (ремісник), така й робота* [11, 42]; *Діло майстра величає* [11, 42]; *Недаром ходить слава, що майстра боїться справа* [11, 42]; *В умілого й долото рибу ловить* [11, 42]; *Всяк мастак своє знає* [11, 42]; *Як добре плече, то й тупиця січе* [11, 42]; *Не питає добрий женець, чи широкий загонець* [11, 42].

У паремійних фондах досліджуваних мов відзначається потреба у відпочинку після праці: *Quod caret alterna requie, durabile non est* (Там, де нема чергування з відпочинком, те неміцне) [11, 296]; *Треба не тільки працювати, а й розважатися* [11, 203]; *Otium post negotium* (Відпочинок після праці) [11, 252]; *Справив діло, гуляй сміло* [11, 252]; *Гірка праця – солодкий відпочинок* [11, 252]; *Корова з поля – пастухові воля* [11, 252]; *Misce stultitiam consiliis brevet* (Чергуй розважність з короткотривалою легковажністю) [11, 203]; *Робота пісню і відпочинок любить* [11, 203].

В обох паремійних фондах відображається повага до людини праці та негативне ставлення до осіб, що багато говорять, а мало працюють, до осіб, у яких слова не відповідають їхнім вчинкам: *Не так-то він діє, як тим словом сіє* [11, 124]; *Язиком сяк і так, а ділом ніяк* [11, 194]; *Не так то він діє, як тим словом сіє* [11, 194]; *Як до діла так і сіла* [11, 194]; *Язиком густо, а на ділі пусто* [11, 194]; *Aliud est facere, aliud est dicere* (Одне – робити, а що інше – обіцяти) [11, 22]; *Легше обіцяти, ніж зробити* [11, 22]; *Facilius est dicere quam agere* (Легше говорити, ніж робити) [8, 5]; *Facile dictum, difficile factum* (Легко сказати, важко зробити) [11, 124]; *Легко говорити, та не так легко зробити* [11, 124]; *Легко сказати, але зробити годі* [11, 124]; *Одне – творити язиком, а інше – перти плуга* [11, 124]; *Язик діє, та рука не вміє* [11, 124]; *Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться* [11, 124].

Представники обох етносів помітили закономірність: *Хто багато говорить, той мало робить (творить)* [11, 194]; *Де багато слів, там мало діла* [11, 194]; *Saepe minus faciunt homines*

qui magna loquuntur (Часто мало роблять ті люди, які багато говорять) [11, 308]; *Mare verborum, gutta rerum* (Море слів – крапля діл) [11, 194]; *Словами і туди і сюди, а ділами нікуди* [11, 194].

Слова не є зняряддям для отримання результату: *Язиком сіна не накосиш* [11, 194]; *Язиком діри не залатаєш* [11, 194]; *Не спіши язиком, квапся ділом* [11, 194]; *Peculium re, non verbis augetur* (Власність збільшується ділом, а не словами) [11, 261]; *Соловей піснями не ситий* [11, 261]; *Солов'я байками не годують* [11, 261]; *Запахом не можна жити* [11, 261]; *Голодного музиками не нагодуєш* [11, 261]; *Хвалою не нагодуєш* [11, 261]; *Від солодких слів кислиці не посолодшають* [11, 261]; *Слів густо, а животові пусто* [11, 262]; *Теплими словами хати не нагрієш* [11, 262]; *Гладкі бесіди – сухі долоні* [11, 262]; *Гарними розмовами гостей не наситиш* [11, 262]; *Обіцянками не проживеш* [11, 262].

Паремії у зіставлених мовах свідчать про те, що праця є джерелом їжі: *De vento nemo vivit* (Ніхто не живе повітрям) [11, 91]; *Зроби крєвно, то й з'їси певно* [11, 10]; *Треба працювати, або шматок хліба мати* [11, 10]; *Не терши, не м'явши, не їсти калача* [11, 10]; *Хто хоче їсти, мусить з печі злізти* [11, 10]; *Мед їсти – у вулик лізти* [11, 10]; *Будеш трудиться – будеш кормиться* [11, 10]; *Труд чоловіка годує* [11, 10]; *Хто товче, той хліб пече* [11, 10]; *Вставай до сходу сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі* [11, 10]; *Хочеш меду, то дави бджіл, а боїся, так не ласуй* [11, 10]; *Гірко заробиш, солодко з'їси* [11, 10]; *Гірка робота, а солодкий хліб* [11, 10].

Високо цінується у свідомості носіїв латинської та української мов ремесла, оскільки лише з їх допомогою можна здобути засоби для існування: *Ars neminet gravat* (Ремесло нікого не обтяжує) [11, 41]; *Ars optimum viaticum* (Ремесло – найкраща підмога в дорозі) [11, 42]; *Artem quaevis alit terra* (Ремесло стане в пригоді будь-де) [11, 42]; *Ремесло не коромисло – плеч не відтягне, саме прогодує* [11, 41]; *Ремесло за плечима не носить* [11, 41]; *Ремесло на плечах не висить і хліба не просить, а хліб дає* [11, 41]; *З ремеслом дружити – в житті не тужити* [11, 41]; *Ремесло – золоте дно* [11, 41]; *У ремісника золота рука* [11, 41]; *Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує* [11, 41]; *Поганеньке ремесло краще доброго злодійства* [11, 41].

Висновки. В українській і латинській лінгвокультурах простежується позитивне ставлення до праці. Виділяються субкатегоріальні ознаки ставлення до цієї чесноти: праця є засобом

виживання, невід’ємною частиною життя, джерелом задоволення тощо. Ці субкатегоріальні ознаки співпадають у зіставлених мовах. Концепт “праця” має складну систему ознак, поміж яких важливими є ставлення до праці як способу життя, необхідної умови виживання, до часу як фактору ефективності праці тощо.

1. Басова Л.В. Концепт ТРУД в русском языке (на материале пословиц и поговорок): Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: Спец. 10.02.01 – Русский язык / Л.В. Басова. – Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2004. – 19 с.

2. Володіна Н. В. Концепт “Праця/Arbeit” як фрагмент мовної картини світу німецького та українського етносів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bdpu.org/scientific_published/apif_4_2009/volodina.pdf

3. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови: Автореф. дис. ...канд.філол.наук: 10.02.01/ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2005. – 23 с.

4. Козюба З. Здоров’я – розум багатство – краса: національні особливості ієрархії цінностей (на матеріалі українських та

англійських паремій) // Слов’янський вісник. Збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”, Рівне: РІС КСУ, 2007. – С. 157 – 163.

5. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Львів: ЛРІДУ НАД У, 2005. – 352 с.

6. Прислів’я та приказки: Людина. Родинне життя. Рис характеру/ Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка. 1990. – 528 с.

7. Прислів’я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини/Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка. 1989. – 480 с.

8. 500 крилатих висловів. Тексти. Латино-український словник + англійські, німецькі, французькі, іспанські відповідники / Литвинов В.Д., Скорина Л.П. – К.: Індоевропа, 1993. – 320 с.

9. Радзиевская Т.В. Представление о труде по данным украинского языка, или о концепте “праця” и “робота” // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура. – М., Наука, 2004. – С. 632 – 638.

10. Ставицька Л.О. “Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології // Мовознавство. – 2006. – №2 – 3. – С. 118 – 129.

11. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів’я і приказки. – К.: Вища шк., 1990. – 436 с.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2012

“Якщо ви вдало виберете працю і вкладете в неї всю свою душу, то щастя само знайде вас”.

*Костянтин Ушинський
видатний педагог-класик*

“Якщо я можу створити відносини, які характеризується з мого боку відвертістю й прозорістю моїх дійсних почуттів, теплим прийняттям й високою оцінкою іншого як окремого індивіда, здатністю бачити світ і його самого, як він сам їх бачить, тоді індивід у своїх взаєминах буде відкривати і розуміти свої якості, які попередньо були ним пригнічені, відчує, що стає цілісною особистістю, здатною жити з користю, стане схожим на людину, якою він хотів би бути, буде більш впевненим у собі, стане людиною з більш вираженою індивідуальністю, здатною до самовираження, буде краще розуміти інших людей, буде здатний успішно долати життєві проблеми”.

*Карл Роджерс
американський психолог*

